

SZIKLAI SÁNDORNÉ

MAGYAR INTERNACIONALISTÁK A SZOVJETHATALOM TURKESZTÁNI GYŐZELMÉERT ÉS VÉDELMEÉRT VÍVOTT HARCOKBAN

(1917—1921)

Az 1914. júliusában kirobbant első imperialista világháború következtében az Osztrák—Magyar Monarchia több mint két millió¹ tisztje és legénységi állományú katonája esett a cári Oroszország fogságába. Jelentős részük — mintegy 10⁰/₀-uk — Turkesztánba került,² ahol 37 város 40—45 hadifogolytáborában helyezték el őket.³ A hadifoglyok többsége paraszt és munkás volt, 70⁰/₀-uk az akkori Magyarország soknemzetiségű területéről származott.⁴

A cári hatóságok Turkesztánban is kivételes bánásmódot biztosítottak a hadifogoly tiszteknek. Megkülönböztetett elhelyezésben viszonylag szabadabb mozgással rendelkeztek, tisztí szolgáikat megtarthatták, és megtartották hatalmukat a hadifogoly legénység felett is. Az 1907. évi hágai konvenció értelmében a beosztott tisztek, tisztjelöltek és tartalékos tisztek 50, a főtisztek, vezérkari tisztek 75, a tábornokok 125 rubel fizetést kaptak havonta,⁵ ugyanakkor egy orosz munkás havi keresete 20—40 rubel között ingadozott.⁶

A hadifogoly legénységet zsúfolt fabarakkokban helyezték el. Ruházkodásukról, ételmezésükről alig történt gondoskodás. A gyenge táplálkozás, a rossz egészségügyi viszonyok, valamint a barakkok túlszűfoaltsága miatt rohamosan terjedtek a járványos megbetegedések. A hiányos orvosi ellátás és gyógyszerhiány miatt a hadifoglyok tízezrei pusztultak el. Turkesztánban a járványok következtében mintegy 45 ezer hadifogoly halt meg.⁷

Ez a nagy halálozási arányszám arra kényszerítette a cári hatóságokat, hogy a szamarkandi nyári barakkokat megszüntessék és jobb életfeltételeket nyújtó körülmények közé helyezték a hadifoglyokat.⁸ 1916 végén—1917 elején a cári kormány intézkedései alapján Szamarkandból a hadifoglyok nagy részét Szibériába és az Uralba szállították át. Az orosz Fővezérkar 1917-ből származó adatai alap-

1 Rosszija v mirovoj vojne 1914—1918 (v cifrah). Moszkva 1925. Otgyel vojennoj sztatistiki. 41. o.

2 Uo. 76. o.

3 Üzbég SZSZK Központi Allami Archívuma I. fond (f.), 32. opisz (o.), 19. egyinyica hranyenyija (e. h.), 162. liszt (l.)

4 Uo. R—25. f., 1. o., 27. e. h., 145. l.

5 *Elsa Brändström*: Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien 1914—1920. Berlin, 1922. 31. o.

6 Sztatistika Truda. Moszkva, 1919. évf., 5—7. sz.

7 Hadifogoly magyarok története. Budapest 1931. II. kötet, 67—68. o. és *Bocz Károly* visszaemlékezése. Párttörténeti Intézet Archívuma. H—b—122.

8 *Bocz Károly* visszaemlékezése, uo.

ján szeptemberben már csak 41 285 hadifoglyot tartottak nyilván Turkesztánban,⁹ 1918-ban pedig 32 380 főt.¹⁰

Ellentétben a cári Oroszország többi részén alkalmazott gyakorlattal, Turkesztánban már 1914 őszétől dolgoztatták a hadifoglyokat a gazdasági élet különböző területein. Sokan dolgoztak út- és vasútépítésen, különböző gyárak építésénél, a mezőgazdaságban és más alkalmi munkán. Mivel a Turkesztánban lévő hadifoglyok nagy része mezőgazdasági munkás volt, a legtöbbjüket a mezőgazdaságban alkalmazták. A turkesztáni Főkormányzói Hivatal jelentése szerint 1914 végén út- és vasútépítésen 10 ezer hadifogly dolgozott.¹¹

A hadifoglyok — különösen a szakmunkások — munkába állításának Turkesztánban nagy volt a jelentősége, hiszen itt igen fejletlen volt az ipar, kevés volt a szakmunkás, a lakosság nagy százaléka mezőgazdasági munkával foglalkozott. A háború elején Turkesztánban 49 ezer munkás volt, közülük 25 ezer a gyári munkások száma.¹²

A Turkesztánban munkába állított hadifoglyok ugyanazokat a tapasztalatokat szerezték a közös munka során, mint szerte Oroszországban. A közösen végzett munka a magyar hadifogly munkásokat és parasztokat itt is ráébresztette a közös osztályellenség, a közös osztályérdekek és a közös osztálycélok felismerésére. Itt talán — az oroszországi forradalmi központokkal szemben — negatívumként annyit kellene megemlíteni, hogy a bolsevikok viszonylagos gyengesége, az önálló párt hiánya, a hadifoglyok között is késleltette a forradalmi erjedést, a forradalmi szervezetek létrehozását.

Ahhoz, hogy megértsük a Turkesztánba került hadifoglyok nehéz helyzetét, a forradalmi hadifoglymozgalom kései és viszonylag szűk körű kibontakozását, a kommunista csoport, majd pedig az önálló kommunista párt kialakulásának sajátosságait, valamint az internacionalisták minden nehézséget leküzdő hősiességét, feltétlenül figyelembe kell vennünk Turkesztán földrajzi, társadalmi viszonyait és történetét.

Turkesztán — a mai közép-ázsiai szovjet köztársaságok — területe mintegy másfél millió km², lakossága századunk második évtizedében hozzávetőlegesen 7 millió volt. Éghajlata szélsőségesen kontinentális, helyenként sivatagi. Az Amu-Darja és a Szir-Darja mentén elterülő sivatagok szinte teljesen víztelenek, az oázisok több napi járőföldre esnek egymástól. A hőmérsékleti ingadozás elérheti a napi 40—50 fokot is. Vörösgárdisták százai haltak szomjan a hadműveletek során, a csaták kimenetelét is gyakran a kutak birtoklása döntötte el.

A terület az események idején az orosz birodalom legelmaradottabb területeinek egyike volt. A teljes feudális széttagoltság állapotából a XVIII. század végére Turkesztán területén három kánság emelkedett ki, a buharai, a hívai és a kokandi. E három kánság vetélkedéséből a XIX. század végére a buharai politikailag meggyengülve került ki, kiemelkedő gazdasági szerepét azonban megőrizte.

A társadalmi berendezkedés mindhárom kánságban hasonló volt: a feudális világi uralkodó osztály (kánok, bégek, bejek) és a muzulmán papság kezében összpontosult a hatalom. A termelők rétegét a föld nélküli szegényparasztok, a dehkánok képezték. Mint Közép-Ázsiában mindenütt, a hatalom és a gazdagság alapját itt is a víz jelentette; a kutak felett pedig a hatalom birtokosai rendelkeztek.

⁹ Rosszija v mirovoj vojne, 40. o.

¹⁰ Üzbég SZSZK Közép. All. Arch. R—25. f., 1. o., 18. e. h., 38—39. l.

¹¹ Uo. 1. f., 32. o., 19. e. h., 7—9. l.

¹² A. I. Zeveljev: Iz isztórii grazsdanszkoi vojni v Uzbekisztanye. Taskent, 1959. 152. o.

A hadifoglyok forradalmi szervezkedése Turkesztánban 1915 végén—1916 elején kezdett kialakulni. Taskentben Iványi János, az itthoni szociáldemokrata párt baloldali csoportjának harcosa vezetésével megalakult egy forradalmi csoport, mely elsősorban háborúellenes propagandát fejtett ki a hadifoglyok között. A csoport tagjai, háborúellenes propagandájukon keresztül, eljutottak annak bizonyításához, hogy a háború ellen, az igazságos békéért a legkövetkezősebben a Lenin vezette bolsevikok harcolnak. Tevékenységüket azonban hamarosan leleplezték és Iványi Jánost más vezetőkkel együtt Orenburgba szállították.¹³ Szamarkandban 1916-ban Székely Józsefnek, ugyancsak a Magyar Szociáldemokrata Párt aktív tagjának a vezetésével alakult egy politikai csoport. Ennek magvát Hock Mihály, Sipos János, Győrik Béla, Magyar Béla és Bocz Károly alkották.¹⁴ Csoportos megbeszéléseken vitatták meg a háború okait, a békéhez vezető utat. A csoport az 1917-es februári burzsoá-demokratikus forradalom után kapcsolatot teremtett a szamarkandi bolsevik pártsejttel.

A burzsoá demokratikus forradalom győzelme 1917. februárjában nem hozott lényeges változást sem a dolgozó nép, sem a hadifoglyok számára. Az Ideiglenes Kormány folytatta a cári kormány politikáját, nem teljesítette a néptömegek követeléseit, nem fejezte be a háborút, nem adta meg a népeknek a rég óhajtott békét, nem adott földet a parasztoknak, jobb életet, több jogot a kizsákmányoltaknak, a nemzetiségi elnyomás is lényegében maradt a régi, csak a formája változott meg.

A februári forradalom győzelme utáni időknek azonban volt egy nagy pozitívuma, nevezetesen az, hogy lehetővé vált a legális forradalmi szervezkedés. Így a munkások márciusban Turkesztánban is megkezdték a nyílt szervezkedést. Itt is lényeges kérdés volt, hogy a párton belül megtörténjék az elhatárolódás a forradalmi és az opportunisták szárnyak között. Ismert, hogy a mensevikok a prágai konferencián szervezetileg is kiváltak az OSZDMP-ből. Turkesztánban azonban ez a szervezeti kettészakadás nem következett be, egy párton belül működtek a bolsevikok és a mensevikok és ez nagymértékben gátolta a következetes forradalmi politikát. Csak a márciusi napokban kezdődött meg a harc, hogy elhódítsák a tömegeket a mensevikektől, hogy megtörténjék az elszakadás.

Az 1917. júliusi eseményekig a bolsevikok, bizonyos legalitást élvezve, hatalmas szervező munkát végeztek a munkások, a nemzetiségek és a hadifoglyok között. A júliusi forradalmi hullám után 1917. szeptemberében új lendületet vett a forradalmi mozgalom. Szeptember 12-én a Turkesztáni Bizottság — mely a februári forradalom után a volt főkormányzó jogkörét gyakorolta — rendeletileg betiltotta a gyűléseket. E hír hallatára Taskentben — és másutt is — a munkások, katonák, az üzbég és kirgiz szegényparasztok tömegesen tüntettek az Ideiglenes Kormány és a Turkesztáni Bizottság ellen. A sok ezer főnyi résztvevővel megtartott gyűlésen egy tizennégy tagú forradalmi bizottságot választottak, melyből öt fő bolsevik volt. A Forradalmi Bizottság lényegében erősebb hatalomnak bizonyult, mint az Ideiglenes Kormány Turkesztáni Bizottsága.

Turkesztánban ebben az időben a hadifoglyok forradalmi mozgalma elég szűk körű. A hadifoglyok jelentős része ugyanis paraszt, mezőgazdasági munkás volt; a hadifoglyok között jóval kisebb a munkások számaránya, s ezek között is kevés azoknak a száma, akik már itthon is részt vettek a munkásmozgalomban. Megnehezítette tevékenységüket, hogy a bolsevik frakció nem határolta el magát a mensevikektől. A bolsevikok Turkesztánban jóval később ismerték fel a hadifoglyok tömegei között végzendő forradalmi-felvilágosító munka jelentő-

13 Vörös Hadsereg Központi Archivuma (VHKA). 28. 361. f., 2. o., 44. e. h., 4. l.

14 Bocz Károly visszaemlékezése.

ségét. És végül kihatással volt mozgalmukra, hogy a baloldali, forradalmi erők elhatárolódása a turkesztáni munkásmozgalomban csak 1917. júliusa után kezdődött el erőteljesen.

Nagy jelentőségű volt az a felismerés, amely 1917-ben odáig vezette a hadifogolytömegeket, hogy a háborúból, a hadifogságból kivezető utat a szocialista forradalom győzelmében, a tőkés rendszer megdöntésében látták. Ez a felismerés tette a hadifoglyok tízezeit a szocialista forradalom odaadó harcosaivá, majd vívmányainak védelmezőivé.

Turkesztánba 1917. október 27-én jutott el a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének híre. E hír hallatára Korovicsenko tábornok parancsot adott a taskenti szovjet tagjainak letartóztatására és a taskenti szovjetet támogató 1. és 2. szibériai tartalékezred leszerelésére. Október 28-ra virradó éjjel le is tartóztatták a taskenti városi és körzeti szovjet 5—5 tagját, s leszerelték a 2. szibériai tartalékezredet. A szeptemberben megindult és csak ideiglenesen vérbefojtott forradalmi fellendülést azonban már semmiféle terrorintézkedéssel nem tudták megállítani.

Az 1. szibériai tartalékezred fegyverrel kergette el a fehérgárdistákat. A vasúti munkások, akikhez az ezred forradalmi harcosai segítségért fordultak, hamarosan megjelentek az ezrednél, ahol felfegyverezték őket. A munkások több mint ezer főből álló ezredet alakítottak.

1917. október 28-nak hajnalán a munkások, a bolsevikok vezetésével, támadásba mentek át, reggelre elfoglalták a vasúti javítóműhelyt, az áruraktárakat, a laktanyák egy részét és a Szalar folyó hídját. Harmincegyedik éjszakáján pedig — négy napi véres harc után — a hatalom véglegesen a katonai és munkásküldöttek szovjetjének kezébe ment át Taskent városában.

A vasutak mentén fekvő városokban és falvakban rövid idő alatt győzött a proletárforradalom. Egyedül Buharában és Hivában maradt a hatalom az emír és a kán kezében.

Turkesztánban a szocialista forradalom győzelmének kivívásáért vívott harcokban ugyancsak ott találjuk — ha nem is nagy létszámban — a magyar hadifoglyokat. A taskenti harcokban részt vevő magyarok közül megemlíthetjük Gábor Józsefet, Engel Sándort, Farkas Gábort, Tallár (Tallár) Ferencet és Loncsár Sándort, akik az 1. szibériai tartalék lövészezrednél dolgoztak, mint hadifoglyok. Gábor József visszaemlékezésében erről így ír: „Mi hadifogoly munkások a színházépületben laktunk és lakószobánk éppen alkalmas volt arra, hogy onnan tűz alá vegyünk a fehéreket. A katonatanács elnöke, egy őrmester, idejött katonáival és kérésünkre . . . nekünk is fegyvert adott.”¹⁵

A felfegyverzett munkásokkal és az ezred katonáival együtt tehát magyarok is részt vettek a négynapos harcban, előbb a laktanya védelmében, majd a városi csatározásokban, végül az erődnek — Korovicsenko tábornok főhadiszállásának — elfoglalásában.

A taskenti helyőrségnél szintén több magyar harcolt, itt halt hősi halált egy Szabados nevű magyar internacionalista. A helyőrségnél szolgálatot teljesítő hadifoglyok közül 14-en vettek részt a fegyveres harcokban. A raktárakban dolgozó magyar hadifoglyok juttattak nagy mennyiségű fegyvert a forradalmi vasutasoknak.

1917. november 15—21. között tartották meg Taskentben a szovjetek területi kongresszusát, amelyen megválasztották a hatalom legfőbb szervét: a Népbiztosok Tanácsát, melybe bolsevikok és baloldali eszerek kerültek.

15 Jövendő (A Magyar—Szovjet Művelődési Társaság lapja.) 1945. november 10.

A turkesztáni proletárforradalom sikere távolról sem jelentett végleges győzelmet. Sok helyen a forradalom ellenségei is bekerültek a helyi szovjetekbe, így Ashabadban és Kizil-Arvatban, valamint a Káspin túli terület több más városában és falvában a helyi szovjetek tagjai lettek a bolsevikokon kívül a „baloldali” és „internacionalista” eszerek is, akik hazug módon a proletárdiktatúra híveinek vallották magukat azzal a céllal, hogy belülről ássák alá a szovjethatalmat.

Turkesztánban a szocialista forradalom győzelme után nem sokáig tartott a békés időszak. Már 1917 végén mozgolódtak a belső ellenforradalmi erők, akiknek először az angol imperialisták nyújtottak burkolt, majd nyílt intervenciók segítségével. Ez utóbbiak főhadiszállása — Malleson tábornok¹⁶ vezetésével — a Káspin túli területen székelt. A turkesztáni polgárháború időszakában három nagy arcvonalon vívták a szocialista forradalom erői élethalálharcukat az ellenforradalmi erők és az angol intervenciók ellen, mégpedig a következőkön:

1. Ferganai (1918. január 25—1920. december)
2. Aktyubinszki (1917. november—1919. szeptember)
3. Káspin túli (1918. június—1920. február).

E fő arcvonalakon kívül voltak kisebbek is, mint a matsinszki és a szemircsji. Nagy harcok folytak Hiva és a buharai emirátus felszabadításáért is.

A turkesztáni harcok egyik fő sajátossága az volt, hogy sokszor teljesen elszigetelten, Dutov atamán hadserege által háromszor is gyűrűbe fogva s elzárva Szovjet-Oroszországtól, vívták a forradalmi erők hősiességüket a szovjethatalom védelmében. Később indult meg a Vörös Hadsereg szervezése, szinte a harcok végezetéig fennmaradtak a Vörös Gárda különböző osztagai, nagy szerepe volt a partizánmozgalomnak és a párt-druzsínáknak.

Turkesztánban az internacionalisták tömeges bekapcsolódása a szovjethatalom védelméért vívott harcokba sokkal nagyobb jelentőséggel bírt, mint Szovjet-Oroszország más területein, kivéve Szibériát. Az internacionalisták katonai segítsége nagy, sokszor szinte döntő erőt jelentett, mert:

1. a helyi nemzetiség férfi lakossága nem rendelkezett kellő katonai tudással, miután a megkülönböztető cári rendelkezések következtében nem teljesítettek katonai szolgálatot;
2. a nemzetiségeknek nem voltak harci, fronttapasztalatai;
3. nem voltak harcedzettek;
4. nem voltak jártasak a hadiipari termelésben.

Így sokszor az internacionalistákra hárult az a feladat, hogy a helyi nemzetiségekből toborzott vörösgárdisták katonai kiképzéséből is kivegyék a részüket; átadják a világháborúban szerzett harci tapasztalatokat, aktívan vegyenek részt a hadiipar megszervezésében, a fegyver- és lőszergyártásban (ennek különösen akkor volt igen nagy jelentősége, amikor Szovjet-Turkesztán teljesen el volt zárva Szovjet-Oroszországtól).

A hadifoglyok mozgósítása, forradalmi szervezeteinek létrehozása, a szovjethatalom védelmében való tömeges és aktív részvétele szempontjából négy tényező volt döntő jelentőségű:

1. 1918. április 27-én a Turkesztáni Szovjet Köztársaság Népbiztosi Tanácsa kimondta a hadifoglyok felszabadítását.
2. 1918 elején a hadifoglyok között megindult a szervezkedés, megkezdődött tömeges belépésük a Vörös Gárda egységeibe.

¹⁶ Turkménisztan v period inosztiranoj vojennoj intervencij i grazsdanszkoi vojni (1918—1920) Szbornyik dokumentov. Ashabad, 1957. 86—87. o.

3. 1918. június 17—25. között ülésezett Taskentben a turkesztáni kommunista szervezetek I. területi kongresszusa, amely a Turkesztáni Kommunista Párt szervezeti megalakulását jelentette.

4. 1918. augusztusában megalakult a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Turkesztánban.

Turkesztánban tehát az a sajátos helyzet alakult ki, hogy előbb kezdődött meg a hadifoglyok különböző szervezeteinek létrehozása, a Vörös Gárdába való belépésük s az első harcokban való részvételük, mint ahogyan megtörtént felszabadításuk. Turkesztánban sem a szovjet szervek, sem az egyes pártszervezetek és vezetők nem értették meg időben annak jelentőségét, hogy milyen fontos a hadifogoly tömegek mozgósítása, politikai felvilágosítása, szövetségesként való megnyerése. Ezt bizonyítják a Turkesztáni Szovjet Központi Végrehajtó Bizottságának 1918. június 30-án megtartott ülésén elhangzott egyes felszólalások is. Az ülés második napirendi pontja a hadifoglyok kérdésével foglalkozott. Vita folyt arról, hogy mit tegyenek a hadifoglyokkal (34 000 hadifogoly volt ekkor Turkesztánban). Egyes felszólalók azt javasolták, hogy egyetlen nagy táborban egyesítsék a Turkesztánban levő összes hadifoglyokat. Pecsatnyikov népbiztos a következőképpen válaszolt erre a javaslatra: „... az osztrák, magyar hadifoglyoktól nincs mit félnünk. Voltak olyan pillanatok a Köztársaságban, amikor a katonai hivatalok és az összes csapatok kizárólag hadifoglyokból állottak és a Köztársaság nemcsak hogy nem védekezett ellenük, hanem teljes egészében rájuk támaszkodott. Még a parancsnoki tisztségeket is hadifoglyok töltötték be... Nagy részük érdeklődik politikai életünk iránt.”¹⁷ E szavakban — különösen ami a vezető tisztségek kizárólagos betöltését illeti — sok túlzás volt, ezt a vita heve magyarázza. Mindenesetre az archív anyagok azt bizonyítják, hogy már ebben az időben alig volt olyan egység, melyben ne harcoltak volna volt hadifoglyok.

Turkesztánban a hadifoglyok szervezkedésének első lépéseit (1918. feburártól „Hadifogoly szocialisták taskenti Bizottsága”; 1918. áprilistól a „Külföldi állampolgárok bizottsága” — e bizottságok töltötték be a táborparancsnokság szerepét —; a „Külföldi Munkások és Katonák Tanácsa”) s a szervezetek működését az jellemezte, hogy nem annyira politikai, mint inkább gazdasági-szociális célokat szolgáltak, s tulajdonképpen a hadifoglyok helyi érdekvédelmi szervei voltak.

Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a hadifoglyok politikai érdeklődése és aktivitása e szervezetek létezésén kívül is megnyilvánult, hiszen sok helyütt a helyi szovjetek, szakszervezetek aktivistáivá váltak, így pl. a szamarkandi szakszervezetnek 1918 nyarán 3000 külföldi tagja volt.

Az a tény, hogy a magyar hadifoglyok legkiválóbbjai már a szocialista forradalom Turkesztánban való győzelméért, majd 1917. decemberétől a turkesztáni szovjethatalom védelméért vívott harcokban is részt vettek, bizonyította, hogy a széles munkás- és paraszti rétegek, akik az első pillanattól szimpatizáltak a szocialista forradalom eszméivel, helyeselték és támogatták a forradalmi intézkedéseket, s amikor e vívmányok védelmére került a sor, nem elégedtek meg a szimpátia kifejezésével, hanem életüket sem kímélve, fegyveresen védték a szovjethatalmat.

A turkesztáni forradalmi hadifoglymozgalomban 1918. augusztusában következett be a fordulat, amely törvényszerű folytatása volt a turkesztáni bolsevik

¹⁷ Üzbég SZSZK Közp. All. Arch. R—25. f., 1. o., 27. e. h., 145—146. l.

szervezet életében bekövetkezett történelmi fordulatnak, a Turkesztáni Kommunista Párt első, 1918. júniusában megtartott alapító kongresszusának.

1918. augusztusában az OK(b)P Külföldi Csoportjai Föderációjának megbízásából az orenburgi arcvonatról Taskentbe érkezett négy elvtárs: Loránd Ferenc, Franz Fagler, Jelenfi József és Joseph Sentfleber.¹⁸ Ez a küldöttség hívta össze augusztus 20-ára a hadifoglyok általános gyűlését, melyen a hadifoglyok közül négyezren vettek részt s képviseltették magukat a Turkesztáni Szovjet Köztársaság párt-, állami és szakszervezetei vezetői is. A gyűlésen Loránd, a magyar—német nyelvű újság szerkesztője, a következőket mondta: „... egy emberként kell kiállnunk az egész világ proletariátusának védelmére s tömörülnünk kell a bolsevikok-kommunisták pártja, a munkások és parasztok érdekeit egyedül védelmező párt köré.”¹⁹

A gyűlés résztvevői határozatot hoztak, melyben kimondták, „készek együtt harcolni a bolsevikok pártjával s harcukat mindaddig nem szüntetik be, amíg az egész világ proletariátusa fel nem szabadul”.²⁰

A megválasztott szervező bizottságnak, illetve az ideiglenes pártelnökségnek az volt a feladata, hogy egész Turkesztán területén mozgósítsa a hadifoglyokat és megteremtse a lehetőségét annak, hogy minden egyes városban és hadifoglytáborban megalakuljon a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának helyi szervezete.

Az 1918 tavaszán megindult ösztönös szervező munkát most már a tudatos forradalmi szervezőmunka váltotta fel, melynek eredményeként augusztusban megértek a kommunista párt megalakításának feltételei.

1918. szeptember 22-én tartották meg a szervező bizottság által összehívott alakuló ülést, ahol kimondták a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának megalakulását s megválasztották a 12 tagú pártvezetőséget, amelybe a magyar, a német és a szláv kommunisták 4—4 képviselőt választottak meg. A magyar kommunisták részéről Loránd, Grosz, Oberma és Weis elvtársakat választották meg a pártvezetőség tagjaul. Taskentben már szeptemberben 100 volt hadifogoly kérte felvételét a pártba.²¹ A köztársaság többi városaiban is egymás után alakultak meg a párt helyi szervezetei.

Égész Turkesztán területén 1918. november végén—december elején a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának 13 helyi szervezete működött, s a taglétszám meghaladta a 2200-at.²²

A helyi pártszervezetek megalakulása és a párttagok megnövekedett létszáma megkövetelte egy központi irányító szervezet létrehozását. 1918. november 12-én és 30-án összeült az ideiglenes pártbizottság, ahol határozatot hoztak az országos pártkongresszus összehívásáról. A december 8-án bezárult I. kongresszus 7 tagú Területi Pártbizottságot választott meg, akik közül három magyar, három német és egy csehszlovák származású volt.

Az I. kongresszus döntése szerint a Területi Pártbizottság két osztályt szervezett: politikai-katonai és gazdasági osztályt. A kongresszus elfogadta a kommunista párt megalakításáról szóló határozatot, s a párt nevét „A Turkesztáni Szövetséges Tanácsköztársaság területén működő Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja”-ként határozta meg.²³

18 *Nasa Gazeta* (Organ Iszpolkoma Taskentszkogo Szovjeta rabocsih i szoldatszkih gyeputatov.) 1918. április 14. sz.

19 *Nasa Gazeta* 1918. augusztus 22. sz.

20 Uo.

21 Üzbég SZSZK Taskent Területi Áll. Arch. 18. f., 28. o., 12. e. h., 8. l.

22 MLI. Üzbég. Fil. Arch. 60. f., 4. o., 37. e. h., 5. l.

23 Uo. 3. l.

Testvérek!

ELNYOMOTTAK, KIZSÄKMÄNYOLTAK!

Sorsunk közös az egész világon, -- nyomor és szenvedés. -- Le kell ríznunk bilineseinket, melyet a burzsoázia hatalma rakott kezünkre.

Hadsereget szerveztünk, erőset, hatalmasat és hívő szóra haza megyünk, hogy forradalmunkat végső győzelemhez vezessük! Az idő rövid. Ne késsetek! Jöjjetek a szabadság vörös zászlója alá. Minden igaz proletár tudja a kötelességét

Addig is, -- míg hazamehetünk, küzdeni fogunk a szabadság megteremtőjének -- az orosz tanácsköztársaság proletár katonáinak sorában.

TESTVÉREK! Ma már nem vagytok hadifoglyok, hanem testvérek, testvérei a világ minden proletárjának. Ma már nincs nemzet, nincs nyelvkülönbség! Egyek! Hatalmasak! Dolgozók, vagytok!

Ne várjatok! Jelentkezzetek a toborzó helyen, mi tárt karokkal várunk benneteket. Dobjátok le rongyaitokat, mi pótolni fogjuk, amit hazátok elmulasztott.

Éljen a mi forradalmunk!

Éljen a proletár világforradalom!

Pokolba a királyokkal, császárokkal, köztársasági elnökökkel!

Éljen a munkás és földműves tanács! Éljen a proletár diktatura!

AZ ASZTRAHÁNI KÜLFÖLDI KATONATANÁCS
KÖZPONT KASPI KAUKÁZUS ÉS SZTAVROPOLI FRONTBA.

Типографія Заводъ Астраханскаго Лесоза 1918.

Az Asztrahányi Külföldi Katonatanács felhívása a hadifoglyokhoz, 1918. (Az Országos Hadtörténeti Múzeum gyűjteményéből)

A kongresszus küldöttei az első napirendi pont tárgyalásánál, a politikai helyzetről hozott határozatukban, üdvözölték a szocialista forradalmat és harcra hívták a volt hadifoglyokat az új szovjetrendszer megteremtéséért és védelméért. Határozatukban kimondták, hogy a külföldi kommunisták kötelességüknek tartják a szovjet elvtársak harcának támogatását, egyben felkészülnek arra a feladatra, hogy hazájukba visszatérve, hozzájáruljanak Nyugaton is „a proletariátus diktatúrájának, a töke feletti diktatúrájának megteremtéséhez.”²⁴

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja szervezeti megalakítása és a Területi Pártbizottság megválasztása befejező és döntő szakasza volt a Közép-Ázsiában élő külföldi proletárok forradalmi mozgalma megszervezésének.

Az I. kongresszus határozatában elfogadott kettős feladat — 1. a szovjetrendszer védelmére való mozgósítás; 2. a hazai burzsoázia uralmának forradalmi úton való megdöntésére való felkészülés — jellemezte a Szovjet-Oroszországban működő magyar kommunista szervezetek másik két központjának tevékenységét is.

Szovjet-Turkesztánban olyan sajátos helyzet állott elő a kommunista mozgalomban, hogy három önálló, de egymással szoros kapcsolatban levő (mindegyik képviseltette magát a másik kettő különböző ülésein) kommunista párt létezett: a Turkesztáni Kommunista Párt, a Muzulmán Kommunista Párt és a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja.²⁵

Az I. kongresszus után még nagyobb lendületet vett a politikai-szervező munka, egymás után alakultak a pártszervezetek a városokban, falvakban, gyárakban, üzemekben; az első időben a hadseregben még nem jöttek létre pártsejtek, csak a kommunistákkal szimpatizáló csoportok. A kongresszusok későbbi megállapításai szerint ez komoly hiba volt, hiszen éppen a harcoló internacionalistáknak lett volna szükségük arra, hogy nagy fegyellemmel rendelkező pártszervezetek irányítsák politikai-katonai tevékenységüket.

Az Oroszországi Föderációban egyesült külföldi kommunista csoportoktól és a Szibériában működő hadifogoly kommunista szervezetektől eltérően (ezen szervezetek tagjai egyben az OK(b)P tagjai is voltak) a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja önálló párt volt; nem nemzetiségi alapon szervezett csoportokból tevődött össze, hanem egységes internacionalista pártként működött. Dokumentumok alapján arra lehet következtetni, hogy a párttagságnak több mint a felét magyar származású tagok tették ki.²⁶

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja helyi szervezeteinek képviselői részt vettek a helyi pártvezetőségek ülésein és a Szovjetek Végrehajtó Bizottságának is tagjai voltak. 1919 elején a szamarkandi városi szovjet választásánál 25 külföldi kommunistát, közöttük Székely József és Bocz Károly elvtársakat is megválasztották a városi szovjet küldötteinek.²⁷ Ez persze nem volt véletlen, hiszen éppen Szamarkandban volt a legaktívabb forradalmi hadifogoly csoport, amely 1916-tól működött és már 1918 elején megalakította kommunista pártszervezetét (Székely József, Hock Mihály, Sipos János, Baráth György, Hopp Antal, Kreits Károly, Jaksi Ferenc, Györík Béla, Bocz Károly). Augusztus elejétől hetilapjuk jelent meg „Szabad Szó” címmel. A szamarkandi magyar kommunisták a szovjethatalom védelméért vívott harcokból is a legtevékenyebben vették ki a részüket.²⁸

²⁴ Uo. 15. l.

²⁵ Uo. 1—30. l. és 60. f., 1. o., 392. e. h., 140. l.

²⁶ Uo. 1. o., 947. e. h., 1. l. és 962. e. h., 11—12. l. és *Nasa Gazeta* 1918. december 27. sz.

²⁷ Bocz Károly visszaemlékezése.

²⁸ MLI. Üzbég Fil. Arch. 68. f., 1. o. 134. e. h., 57—59. l.

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja politikai nevelő és katonai szervező tevékenységét elősegítette a pártsajtó is: 1919 elejétől jelent meg és 27 számot bocsátott ki a „Világszabadság”, a „Vörös Újság” és a „III. Internacionálé”.

Nagy jelentősége volt annak a határozatnak is, melynek alapján 1919. szeptemberétől pártiskolát szerveztek a kommunisták számára. A Lenin nevét viselő parancsnokképző iskolában 1919. december 12-én létrehozták az osztrák és magyar volt hadifoglyok számára a „növendék századot”. 1920. márciusában 108 kommunista-internacionalista, köztük 67 magyar tanult a parancsnokképző iskolán.²⁹ Mindannyian a harc tűzében, a különböző frontokon léptek be a párt soraiba.

1919. március 17—április 7. között ülésezett a Külföldi Munkások és Parasztok II. kongresszusa, amikor is a pártnak 14 alapszervezete és 3730 párttagja volt.³⁰ E létszámban nincs benne a frontokon harcoló kommunista internacionalisták száma, mivel még ebben az időben sem volt a hadseregben külön párt-szervezet. A kongresszuson 6—6 küldöttel képviseltették magukat az orenburgi, a Káspin túli és a ferganai arcvonalakon harcoló internacionalisták. A kongresszuson elfogadott Szervezeti Szabályzat a kommunisták kötelességévé tette, hogy „... mindenütt a párt érdekeit képviselje, eszméit terjessze... Minden párttag a párt katonája és kötelessége a Tanácsköztársaságot a helyi elvtársakkal egyetemben fegyverrel megvédelmezni az ellenforradalom és anarchia ellen”.³¹

Az internacionalisták között végzett politikai felvilágosító munka akkor vett igazán nagy lendületet, amikor 1919 nyarán minden internacionalista egységben kötelezővé tették a pártsejtek megalakítását.

1919. szeptember 19-én nyílt meg a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja III. területi kongresszusa. A KMPKP-nak ebben az időben 6300 tagja volt s közülük 3770-en az aktyubinszki, a Káspin túli, a ferganai és a szemirecsji arcvonalakon harcoltak. A városokban ekkor 21 alapszervezet működött.³²

„A pártkollektíváknak és egyes párttagoknak nemcsak azért volt olyan nagy tekintélyük, mert fegyelmezettek voltak — írta Sziklai Sándor A Kommunista Párt működése a turkesztáni fronton című cikkében³³ —, hanem azért is és főképpen azért, mert példát mutattak a vitézségben és kitartásban is. A harcok fáradalmait türelmesen viselték, önkéntesen jelentkeztek az ellenség hátába felkerítő szolgálatra, a pártkollektívák állították össze az ütőcsapatokat... önként jelentkeztek a legveszedelmesebb feladatok teljesítésére. A pártkollektívák nemcsak a közös hadseregbeli csapatokban végeztek propaganda- és szervező munkát, hanem azon a vidéken is, ahol a harcok folytak, a lakosság dolgozó rétegei között is.”

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja taskenti pártszervezetének politikai-felvilágosító, szervező és toborzó munkáját, valamint azt az erőfeszítést, melyet az Oszipov-lázadás leverése, az összes párttagok mozgósítása, felfegyverzése és harcba indítása, majd később az internacionalisták számainak frontra való mozgósítása érdekében végzett, nagyra értékelte a Turkesz-

29 Taskentszkoje Krasnoznamjonnoje i orgyena Krasnoj zvezdi vojennoje ucshilisce im. V. I. Lenina. Taskent, 1958. 36. o.

30 MLI. Úzbég Fil. Arch. 60. I., 4. o., 22. e. h., 6. l.

31 Uo. 12. l.

32 Uo. 37. e. h., 8. l.

33 Sziklai Sándor: A Kommunista Párt működése a turkesztáni fronton. *Sarló és Kalapács* Moszkva, 1932. 40. sz. 57—58. o.

táni Szovjet Köztársaság Népbiztosi Tanácsa.³⁴ 1919. november 2-án ünnepélyes keretek között nyújtotta át Kobozev elvtárs — a központi szovjet kormány Turkesztánba küldött komisszárja — a taskenti pártszervezetnek a vörös zászlót.

Az OK(b)P VIII. kongresszusa kimondta az egységes, centralizált kommunista párt létrehozását. E határozat végrehajtásának értelmében ülésezett 1920. január 20—27. között a Turkesztáni Kommunista Párt V. konferenciája, amely kimondta a három párt: a Turkesztáni Kommunista Párt, a Muzulmán Iroda és a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának egyesítését.³⁵ A konferencián megválasztott ideiglenes pártbizottságnak tagja lett Gábor József elvtárs is.

A határozat alapvetően megváltoztatta a turkesztáni pártéletet. Eszmeileg, szervezetenleg megerősítette a pártot és a Turkesztánban élő összes kommunistákat egy egységes, nagy internacionalista családban egyesítette.

A határozat végrehajtásával fejeződött be a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja, mint önálló kommunista párt történetének, hősies küzdelmének és harcának két és fél éves szakasza. Nem szűnt meg azonban a magyar kommunisták tevékenysége, mert az egységes párt létrejötte után, 1920. márciusa és júniusa között működött a külföldi kommunista csoportok föderációja,³⁶ majd 1920. júniusától 1921. augusztusáig a Turkesztáni Kommunista Párt Központi Bizottsága agit-prop. osztálya mellett létrehozott nemzeti kisebbségek alosztálya, amely egyesítette a különböző nemzetiségek kommunistáit. Minden egyes nemzetiség létrehozta a maga nemzetiségi szekcióját s annak Területi Irodáját.³⁷

A Föderáció vezetősége 1920. május 29-én tartott ülésén ugyancsak kettős feladatot állított minden helyi szervezet elé:

„1. Az OK(b)P tagjaiként aktívan támogassák az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaságot.

2. Mint Közép-Európa proletárjainak, az a kötelességük, hogy helyesen felépített szervezetet hozzanak létre, amely igazi kommunista szellemben valósítja meg a politikai nevelést és a gyakorlati szervezőmunkát. A jelenlegi időben különösen nagy figyelmet kell fordítani arra, hogy forradalmi munkásokat képezzünk ki Nyugat számára.”³⁸

Amilyen mértékben gyarapodtak Szovjet-Turkesztán területén a forradalmi felszabadító harcok sikerei, olyan mértékben került előtérbe a Föderáció, majd a magyar szekció által ugyancsak vallott előbb említett két feladat közül a második.

1920. májusában Turkesztán területén 17 városban volt magyar, német, jugoszláv és román szekció, melyek 1652 kommunistát egyesítettek.³⁹ Ez a számadat nem tartalmazza a Vörös Gárdában és a Vörös Hadseregben harcoló internacionalista-kommunistákat. Ekkor a kommunisták 54⁰/₀-át — 896 párttagot — a magyar kommunisták tették ki, így a különböző nemzetiségű szekciók közül ebben az időben is a magyar szekció volt a legnagyobb létszámú.

A frontokon harcoló internacionalisták hangulatáról 1920. júniusában a Fö-

³⁴ *Világszabadság* (A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Turkesztáni Területi Bizottságának központi lapja — megjelent 1919—1920-ban.) 1919. november 7. sz. és MLI, Uzbég Fil. Arch. 60. f., 4. o., 7. e. h., 2. l.

³⁵ *Izvesztijja* (Organ Krajkoma KPT i TurCIKA.) 1920. február 13. sz.

³⁶ MLI, Uzbég Fil. Arch. 60. f., 4. o., 73. e. h., 1. l.

³⁷ MLI, Uzbég Fil. Arch. 60. f., 4. o., 2. e. h., 113. l.

³⁸ Uo. 70. e. h., 13. l.

³⁹ Uo. 73. e. h., 3—4. l.

deráció Területi Irodája a következőképpen számol be: „...hála a Turkesztán összes vörös frontjain harcoló vörös internacionalista harcosaink hős szellemének, hogy nemcsak Turkesztán szabadságát vívtuk ki, hanem Szovjet-Oroszországgal is a tartós kapcsolatot. Most a terület frontjainak likvidálása után s a fenyegető lengyel veszély következtében... vörös harcosaink soraiban a cselekvés forró vágya jelent meg, ami egész lavinává fejlődött.”⁴⁰

Az Oroszországi Föderatív Szovjet Köztársasággal való végleges egyesülés következtében Turkesztán területéről is megindulhatott a hadifoglyok tömeges hazaszállítása. 1920. január 1. és június 30. között 3402 volt magyar hadifoglyot szállítottak innen haza. A hazatérőket az egyik gyűlésen a következő szavakkal búcsúztatták:

„Az Orosz Tanácsköztársaság szabadságot adott nektek. Nem kérdezte senki tőletek a munkások és földműves-szegények vörös országában, hogy kik vagytok, milyen nyelven beszéltek, testvéri kezet nyújtott nektek, kenyerét megosztotta veletek, jogokat adott nektek... a legfontosabb és leghatalmasabb jogot, melyért otthon a szociáldemokrata vezérek letértek a forradalom útjáról: a választójogot is megadta nektek a proletárok állama. Szavaztatok és beküldtétok a tanácsokba a ti húsotokból és véretekéből való munkás elvtársaitokat... Az öntudatos pétervári munkás egy fél font kenyérrel is beéri, mert tudja, hogy a kenyeret hozó vonat a sokat szenvedett s szeretteitől az imperialisták gazsága következtében hat év óta elszakított proletárokat szállít túl a vörös határon.

Oroszország munkássága... egy elvtársi kézzszorítással búcsúzik el tőletek a határon abban a biztos tudatban, hogy otthon nem feledkeztek meg forradalmi kötelességeitekről. Vigyétek magatokkal az orosz proletárforradalom minden tanulságát.

Menjete haza s csak egy szikrát vigyete magatokkal ebből a hatalmas, az egeken felül is felcsapó forradalmi tűzből... s ez a szikra majd lángra lobban...

Majd ha a gágogó vadlibák észak felől délre vonulnak, mi is megérkezünk hozzátok, segíteni nektek a ti harcokban, mi nemzetközi vöröskatonák...”⁴¹

A magyar pártszekció Területi Irodája sokoldalú politikai-nevelő munkát végzett a magyar kommunisták és pártonkívüliek között, e munkát külön 7 tagú agitációs bizottság végezte: Gábor József, Arno, Elek Béla, Horváth, Sziklai Sándor, Varó és Veres elvtársak.⁴²

Gábor József elvtárs, a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja alapító tagja, végig elnöke vagy titkára volt a pártnak, a Föderációnak, a szekciónak.

A magyar szekció, fennállása idején, három területi konferenciát tartott. 1920. június 22-én ült össze az I. Területi Konferencia, mely megszüntette a megyei központokat, s ezt követően a helyi szervezetek közvetlenül a Területi Irodával tartottak kapcsolatot.⁴³

A nemzetiségi pártszekciók Területi Irodája egyrészt a Turkesztáni Kommunista Párt Központi Bizottság agit-prop. osztálya nemzetiségi alosztályának, másrészt a moszkvai Központi Irodának a vezetése alatt működött. A különböző nemzetiségű kommunisták az OK(b)P helyi pártszervezeteinek tagjaiként

⁴⁰ Uo. 70. e. h., 103. l.

⁴¹ Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. Budapest, 1957 129–132. o.

⁴² Taskent Megyei Pártarchívum. 18. f., 28. o. 481. e. h. 67. l.

⁴³ MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f., 4. o., 2. e. h., 113. l.

vettek részt a taggyűléseken, ott fizettek tagsági díjat s vállalták az OK(b)P tagjaira vonatkozó minden kötelezettséget.

Az azonos nyelven beszélő kommunisták között végzendő agitációs és propagandamunka megkönnyítésére nemzetiségi alapon építették fel a pártcsoportokat, melyek élén a Területi Iroda állott; ez irányította a helyi pártsekciók munkáját, elosztotta a párterőket, s havonkénti jelentésben a Turkesztáni Kommunista Párt Központi Bizottságának számolt be.

1920. november 15-én ült össze a II. Területi Konferencia. Ekkor 6 alapszervezet 351 párttagot és 4 tagjelöltet egyesített.⁴⁴ 1921. április 20—23. között ülésezett a III. Területi Konferencia, ekkor már csak 105 párttag és tagjelölt volt Turkesztán területén.⁴⁵

1921. augusztus végére, mivel a kommunisták nagy része hazatért, megszűnt működni az utolsó, a szamarkandi és csárdzsui agit.-prop. kör is.

A magyar kommunisták turkesztáni vezetői nagy figyelmet fordítottak az 1919 őszén megindult pártiskola munkájára. Nagy gonddal választották meg azokat az elvtársakat, akik katonai vagy pártpolitikai munkájukkal érdemelték ki pártiskolára való küldésüket. 1920. október 1-én indult meg a pártiskolán a hatodik tanfolyam.

A Területi Iroda azonban nemcsak a helyi pártiskolára küldte el kádereit, lehetősége volt arra is, hogy Moszkvába, a központi pártiskolára küldje el az elvtársak legkiválóbbjait. Így az 1921. januári plénum határozata szerint Bojza, Bartók és Horváth Sándor elvtársak mentek a moszkvai pártiskolára.⁴⁶ 1920. november 25-én hozott határozatot a Területi Iroda, s e határozat értelmében Sziklai Sándort, a magyar szekció Központi Irodájának tagját, a román szekció titkárát küldte el Moszkvába, a Szverdlov egyetemre tanulni.⁴⁷

A Területi Iroda ugyancsak nagy figyelmet fordított arra, hogy az eljövendő szocialista Magyarország számára katonailag jól képzett kádereket készítsen elő. A „Vörös Újság” abból az alkalomból, hogy 1921. január 15-én 84 internacionalista vezette el a Lenin nevét viselő parancsnokképző iskolát, Az igazi nemzetköziség c. cikkben a következőket írja:

„A messzi távol keleten, sok ezer versztnyire Horthy-országtól, ahol most bomlik virágában igazán a tiszt urak féktelen őrjöngése, 63 magyar vörös parancsnok hagyta el Taskentben a közel egy évig tartó kurzust, hogy méltón betölthesse majdan azt a helyet, melyet idáig a burzsoázia csemetéi bitoroltak... Hatvanhárom olyan elvtársat avattak tisztté Taskentben, akik végig próbálták az ellenforradalmi frontok összes borzalmait, akik három esztendő óta állnak vállalva az orosz vörös katonákkal a proletár szabadság ezernyi ellenségével szemben.”⁴⁸

A végzett elvtársak között voltak Horváth József, Kiss Lajos, Kovács András, Magyar Béla, Nagy József, Simon Sándor, Snozek Pál, Varga József és még mások — mind-mind olyan elvtársak, akik a polgárháború tüzeiben, Turkesztán különböző frontjain harcoltak.

A magyar kommunisták és internacionalisták a párt vezetésével nagy utat tettek meg: kijárták a marxizmus—leninizmus forradalmi iskoláját, elsajátították a marxi—lenini forradalmi elméletet és gyakorlatot, melyet egyrészt a magyar, másrészt a nemzetközi munkásmozgalomban gyümölcsöztettek.

44 Uo. 20. e. h., 12. l.

45 *Vörös Újság* [Az OK(b)P magyar csoportjának központi lapja.] Moszkva, 1921. április 16. III. évf. 14. sz.

46 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f., 1. o., 1652. e. h., 15. l.

47 Uo. 4. o., 102. e. h., 37—38. l.

48 *Vörös Újság* 1921. január 22. sz.

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártjának történelmi érdeme, hogy sok kiváló kommunistát nevelt mind a szovjet, mind a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom számára, akik életük végéig hűségesen, odaadással és hősiesen harcoltak azokért az eszmékért, melyekért, orosz, üzbég, tadzsik, türkmén, kirgiz, kazah és más nemzetiségű proletár és szegényparaszt testvéreik oldalán Szovjet-Turkesztán frontjain küzdöttek.

A párt vezetésével edződtek és váltak hűséges kommunistává, internacionalistává, következetes marxista-leninistává Bakó Emil és Sziklai Sándor, akik nem csak az üzbég, a tadzsik, a türkmén és kazah népek szabadságáért vívott forradalmi harcokban vettek részt, de ott voltak Spanyolországban 1936—1939-ben, hogy védjék a spanyol nép szabadságát, ott voltak a magyar népi demokratikus forradalom győzelmének kivívásában, majd 1956-ban fegyverrel a kézben védték a magyar proletárdiktatúrát. E harcban halt hősi halált Sziklai Sándor vezérőrnagy.

A Turkesztánban működő magyar kommunista mozgalom több mint három éves hősies történetének rövid, vázlatos ismertetése is érzékeltette, hogy a magyar kommunisták, a volt hadifoglyok proletár internacionalizmusa elsősorban a fegyveres harcban fejeződött ki. A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottságának toborzó munkája következtében már 1918 végén 8—9000 volt hadifogoly harcolt a Vörös Gárda és a Vörös Hadsereg soraiban Szovjet-Turkesztánban a szovjethatalom védelmében.

A volt hadifoglyok több mint 50⁰/₀-a dolgozott olyan gyárakban, üzemekben, amelyek a hadsereg számára termeltek. 72 volt hadifogoly orvos pedig gyógykezelt a betegeket, közöttük a sebesült vörös katonákat. Sokan dolgoztak a helyi VCSK-ban⁴⁹ is, aktív szerepet vállaltak a helyi szovjetek munkájában.

A Turkesztáni Népbiztosok hatalma ellen az első ellenforradalmi kísérlet a „kokandi autonóm kormány” létrehozása volt, melynek csapatai 1918. január 25-én ütköztek össze először a Vörös Gárda osztagaival, Kokandtól 10 km-re. Ez a nap a Ferganai Front keletkezésének dátuma.⁵⁰

Dutov atamán 1917. november végén megdöntötte az orenburgi szovjethatalmat, szétzúzta a bolsevik szervezetet, támadást indított Szamara, Cseljabinszk és Taskent irányába, elvágta Szovjet-Turkesztánt Szovjet-Oroszországtól és megfosztotta „éléskamrájától”, a Közép-Volga vidékétől és az orenburgi járástól.

Ekkor szervezték meg Szovjet-Turkesztán első fegyveres erőit: a Vörös Gárda osztagait. Taskent már 1917. december 29-én komoly erőt képviselő vörösgárdista osztagot küldött Orenburg körzetébe, a Dutov atamán elleni harcokra. A Vörös Gárda 1918 tavaszán 7600 harcossal rendelkezett.⁵¹ A Vörös Hadsereg szervezését csak 1918 tavaszán kezdték meg önkéntes alapon, de az is nagyon vontatottan haladt. Az 1917 végén—1918 elején a Vörös Gárda és a Vörös Hadsereg soraiba lépő volt magyar hadifoglyok aláírásukkal igazolták, hogy önként lépnek be és „6 hónapig teljes öntudattal és hűséggel harcolnak.”⁵² Erre az öntudatra és hűségre szükség is volt, hiszen Turkesztánt háromszor vágták el központi Oroszországtól, s szinte egyedül vívta harcát három nagy, különálló, de egyben összefüggő frontján. E frontokon kívül volt még más veszély is, amely a kisebb frontokon zajló csatákban, összeesküvések, kém- és szabotázstevékenység elleni harcokban fejeződött ki.

49 Vszeroszsijszkij Csrevezicsajnij Komitet (Osszoroszországi Rendkívüli Bizottság).

50 VHKA 28 361. f., 2. o., 162. e. h., 2. l.

51 Bojevoj puty vojszk Turkesztanszkogo vojennogo okruga. Moszkva, 1959. 39. o.

52 Üzbég SZSZK Közp. Áll. Arch. R—17. f., 1. o., 1171. e. h., 153. l.

Az orenburgi kozákság ellenforradalmi mozgalma, élén Dutov atamással, a polgárháború egész időtartama alatt a legszorosabb kapcsolatban állt a turkesztáni ellenforradalmi erőkkal és az angol intervencióval.

1917. novemberében Dutov atamán csapatai elfoglalták Orenburgot. Ellenük decemberben Buzuluk és Taskent irányából egyszerre indították meg a vörösgárdista egységek a harcot, s 1918. január 19-én felszabadították Orenburgot. A felszabadító vörösgárdisták között, mind a Buzulukból jött, Kobozev vezette egység, mind a taskenti vörösgárdista egység soraiban, több száz volt magyar hadifogoly harcolt. Itt egyesültek a központi és a taskenti osztagok. Ez a kapcsolat a központtal azonban elég rövid ideig tartott.

1918. július 3-án Dutov atamán másodszor foglalta el Orenburgot s a taskenti vasútvonalat átvágva igyekezett az aktyubinszki katonai erőket Taskent felé szorítani, mellyel ismét elzárta Szovjet-Turkesztánt Szovjet-Oroszországtól.

Az aktyubinszki arcvonalnak igen nagy jelentősége volt mind politikai, mind katonai-stratégiai szempontból, hiszen az aktyubinszki járás látta el Szovjet-Turkesztánt kenyérrel.

Az aktyubinszki arcvonalon csak egyetlen egységben, a kusztanajszki ezredben nem voltak internacionalisták, az összes többiben kisebb vagy nagyobb létszámban voltak németek, csehek, románok és magyarok.

„... A mi internacionalista ezredeink igen kemény és megingathatatlan emberekből állottak. A polgárháború legnehezebb szakaszában — az 1918—1919-es években — a nemzetközi ezredek hatalmas szolgálatot tettek a harc szervezésében, a kitartás és szervezettség mintaképei voltak — írta visszemlékezésében I. Martinov. — ... Ez különösen fontos akkor, amikor tudjuk, hogy a polgárháborúban Orenburg, a turgaji sztyeppék és Turkesztán nagy mértékben befolyásolták forradalmunk sorsát s e győzelemben Pártunk vezetésével a nemzetközi ezredek és vezetőik az első helyek egyikét foglalták el. Kétségtelen, hogy a magyar és egyéb internacionalista elvtársak harca a fehérgárdisták ellen a történelem egyik legdicsebb lapján foglal majd helyet. Ezt az időt bátran nevezhetjük a Világszabadság győzelméért folyó hősiesség harc periódusának.”⁵³

A 3. internacionalista ezredbe 1918 őszén 500, főleg magyar internacionalista lépett be. Az 1. turgaji ezrednek 155 internacionalista harcosa volt ekkor.

A 3. internacionalista ezred magyar harcosai törtek be elsőnek Ileckbe, miután igen nehéz harcot vívtak Mjortvaja Szoljánál. Hősiessen harcoltak a magyar internacionalisták Dunguszkaia állomásnál is, ahol hősi halált halt az egyik zászlóalj parancsnoka, Dávid elvtárs. Ezekről a harcokról így számol be Zinovjev főparancsnok:

„Azok az osztagok, amelyek 1918. júliusában az én parancsnokságom alatt elhagyták Orenburgot, Aktyubinszk felé mentek. Hét hónapon keresztül el voltak vágva, állandó harcot folytattak, elhasználták minden lőszeranyagukat, a ruházatot és felszerelést. A hadsereg helyzete majdnem reménytelen volt. Elhatároztam, hogy áttörünk a központi hadsereghez. Kijelentettem, jobb a halál az Orenburghoz vezető harcokban, mint a hóban elpusztulni, várva a központ segítségét. Január 2-án kiadtam a parancsot Orenburg megtámadására. Az az osztag, amely 9 gyalogos és 3 lovassági ezredből állt, nagyon nehéz, hősiesség utat tett meg: harc közben több mint 230 verszitet, 25—30 fokos hidegben, 13 nap alatt... elsőnek érkezett Orenburgba. Az osztag vesztesége: 1500 megfagyott ember, 500 sebesült és halott.”⁵⁴

⁵³ Rol internacionalisztov v borbe protyiv band generala Dutova. Moszkva, 1931. 50—55. o.
⁵⁴ A. Kladt—V. Kondratuev: Bratja po oruzsiju. Moszkva, 1960. 165. o.

1919. január 22-én felszabadult Orenburg, s rövid időre ugyan, de Szovjet-Turkesztán egyesült Szovjet-Oroszországgal. Február végén megindult a vasúti közlekedés is. Rövid három hónap alatt rengeteg anyagi, gazdasági, katonai és politikai segítség özönlött Turkesztánba, ez lehetővé tette a szovjethatalom meg erősödését, hozzájárult a tavasszal megindított általános támadás sikeréhez.

1919. március elején indította meg támadását Kolcsak 300 000 főt számláló hadserege. Reményük volt rá, hogy eljutnak a Volgáig, elfoglalják az ország középső részét, egyesülnek Gyenyikinnel, s egyesült erővel nyomulnak Moszkva felé. Kolcsak hadjáratának támogatására, az ellene indítandó erők elvonása érdekében, Jugyenyics Petrográd ellen indult. A lengyelek nyugaton, Dutovék Orenburg—Aktyubinszk vonalán, az angolok és a baszmacsok pedig keleten támadtak. Az ellenforradalom összes erői támadásba mentek át.

Dutov csapatai 1919. áprilisban elválták az Orenburg és Aktyubinszk közötti vasútvonalat s ezzel ismét, harmadszor is elválták Szovjet-Turkesztánt Szovjet-Oroszországtól. Így jött létre az aktyubinszki vagy észak-turkesztáni arcvonal.

A harcok kimenetele szempontjából nagy jelentőségű intézkedés történt, melynek értelmében a turkesztáni hadsereget a keleti arcvonalhoz csatolták, ezzel is jelezve, hogy a Turkesztánban folyó harcok a Szovjet-Oroszország sorsát eldöntő küzdelem szerves részét képezik.⁵⁵ A keleti arcvonal déli csoportjának főparancsnokává a nagy tapasztalatokkal rendelkező, kiváló kommunista hadvezért, Frunzét nevezték ki.

Az aktyubinszki arcvonalra még 1919 elején is az volt a jellemző, hogy itt nem volt a Vörös Hadseregnek reguláris csapata, hanem főleg munkás — első sorban vasúti munkás — vörösgárdista osztagok harcoltak.

Aktyubinszk városában ekkor 160 internacionalista harcos tartózkodott, mivel a 3. internacionalista ezred 1918. decemberében, Zinovjev csapataival együtt, elhagyta a várost. Ez a 160 internacionalista a turgaji ezred harcosaival együtt élte át a fehérkozákok támadásának minden nehézségét.

Az 1919. januárjában betegségeiből felgyógyult és Aktyubinszkba visszatért Sipkó Lajos elvtárs volt a lelke a hadifoglyok közt végzett politikai-felvilágosító munkának.

Ebben az időben több ezer hadifogoly dolgozott az Aktyubinszk—Taskent vasútvonalon. Ezek a munkások sokat szenvedtek a fehérkozákoktól, akik sokszor a dolgozó hadifoglyokat sem kímélték. A politikai felvilágosító munka eredményeként 500 volt hadifoglyot szerveztek be a vörösgárdista egységekbe, akik hősiességgel megállták helyüket az aktyubinszki arcvonal számtalan csatájában. Ezekből a munkásokból szervezték a III. Internacionáléről elnevezett légiót.⁵⁶ Április végére a légió három zászlóaljában már 900 harcos volt: németek, osztrákok, csehek, szlovákok, de legnagyobb százalékban magyarok. Magyarokból állott a 2. zászlóalj, a gépfegyveres osztag és a lovas felderítő csapat. A légió parancsnoka Sipkó Lajos elvtárs volt.

Április elejétől egymást érték a fehérkozákok támadásai Aktyubinszk ellen. A legyengült, kimerült, megfogyatkozott védők a túlerővel szemben nem tudták magukat tovább tartani, ezért elrendelték, hogy április 18-án ürítsék ki a várost. Az aktyubinszki visszavonulást — a Főhadiszállás parancsának értelmében — a III. Internacionáléről elnevezett légió internacionalista harcosai fedezték.⁵⁷ Mintegy 30 km hosszúságú volt az a vasúti szerelvény sor, amely a város gazdasági javait és a harcosokat Taskent felé szállította.

⁵⁵ VHKA 28 361. f., 3. o., 334. e. h., 8. l.

⁵⁶ VHKA 28 361. f., 3. o., 334. e. h., 8. l.

⁵⁷ Uo. 569. e. h., 18. l.

Április 20—27. között a fehérkozák hatalmas erővel támadták Tamdi, Akkemir, Kandagacs és Temir állomásokat. Ez utóbbi közel feküdt Dzsurunhoz, az aktyubinszki arcvonal főhadiszállásának akkori harcálláspontjához. A fehérkozákkal elsőként azok az internacionalista egységek vették fel a harcot, amelyek Tamdi és Akkemir állomásokon tartózkodtak. A III. Internacionáléről elnevezett légió és a perovszki osztag Kandagacs állomás körzetében április 27-én véres harcokat vívott a kozák csapatokkal. Kandagacs volt a visszavonulás utolsó állomása, ezután már Dzsurun-Emba következett, az utolsó kenyérbázis. A fehérkozák bekerítették a perovszki osztagot, de a III. Internacionáléről elnevezett légió a segítségére sietett. A több mint 12 órás heves harc után — amelynek következtében mindkét fél nagy veszteségeket szenvedett — a kozák csapatok meghátráltak Akkemir állomás irányába.⁵⁸

Üzbég, türkmén és internacionalista vörösgárdisták két napos hősies harccal szabadították fel Temir városát.

1919. április 29-én az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Területi Bizottsága, a Muzulmán Kommunisták Bizottsága és a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottsága közös ülést tartott,⁵⁹ melyen határozatot hoztak arról, hogy a kommunisták 25⁰/₀-át, a Turkesztáni Szovjet Központi Végrehajtó Bizottságának $\frac{1}{3}$ -át, a tanácsok tagjainak 50⁰/₀-át mozgósítják a Vörös Hadseregbe a frontok megerősítésére. A taskenti kommunistákból ezredet szerveztek, amely májusban az aktyubinszki arcvonalra ment.

A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottsága a következő felhívással fordult a volt hadifoglyokhoz és a frontokon harcoló internacionalistákhoz:

„Figyelembe véve a Turkesztáni Köztársaság és vele együtt a Magyar Szovjetköztársaság nehéz helyzetét, amely veszélyezteti a világforradalmat és vele együtt az egész szervezett proletariátus életét, a Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Területi Bizottsága 1919. április 13-án megtartott ülésén elrendelte... összes tagjainak mozgósítását a szocialista világforradalom védelmében... Javasoljuk bátor testvéreinknek, internacionalista elvtársainknak, akik ez ideig oly kitartóan védték szabadságunkat és életünket a turkesztáni frontokon, hogy továbbra is szilárdan maradjanak helyükön.”⁶⁰

1919. április—májusában elkeseredett harcok folytak az aktyubinszki arcvonalon. Nagy szükség volt erősítésre. Ekkor érkezett az ezer főt számláló dolgobuscsinszki ezred és a nagyrészt internacionalistákból álló I. turkesztáni harci osztag. Taskentből lőszerszállítmányok érkeztek. Ez elég nehéz feladat volt, hiszen Turkesztánban nem volt nehézipar, így hadiipar sem, s a lőszert kisipari műhelyekben, szinte kézi erővel készítették.

Hősies harcot vívtak az internacionalisták a Kuduk és Emba állomások közötti szakasz védelmében. Ugyancsak az internacionalisták védték az arcvonal főhadiszállását.

Az erősítést kapott fehérkozák egységek júniusban nagy ellentámadást indítottak; a teljesen kimerült vörös csapatok napokig hősiesen tartották magukat. A III. Internacionáléről elnevezett légió harcosai léptek az elesettek és a sebesültek helyére. A harmadik napon azonban a tartalékok is teljesen kifogytak és a vörös csapatok kénytelenek voltak Emba állomásig visszavonulni.⁶¹

⁵⁸ Uo. 7203. f., 2. o., 2. e. h., 42. l.

⁵⁹ MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f., 4. o., 59. e. h., 39. l.

⁶⁰ VHKA 25 859. f., 6. o., 34. e. h., 293. l. és MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f., 4. o., 3. e. h.; 32. l.

⁶¹ VHKA 7203 f., 2. o., 2. e. h., 76. l.

Jefanov, volt vöröskatona, a következőképpen emlékezik vissza e harcokra: „A koluzajevi osztag zászlóaljja és a kusztanai harcosok megsegítésére érkezett internacionalisták a kozákokba ütköztek. 850 embert kerítettek be. Az utolsó golyóig hősiesen harcoltak a munkások és az internacionalisták a fehérkozákok ellen. Kilőve utolsó patronjaikat, mindannyian hősi halált haltak. Ekkor érkezett a parancs Emba evakuálásáról és a frontvonalat Mugodzsaniba helyezték. Meg kell jegyezmem, hogy az élvonal az internacionalisták szétverése után végképp meggyengült.”⁶²

Június 23-án a dolgobuscinszki ezred megkezdte támadását a kozákok által elfoglalt városok ellen. Mivel azonban a segítségükre sietett egységeket tüzéségi tűz alá vonták, kénytelenek voltak az éjszaka leple alatt kitörni. Ugyancsak az ő segítségükre érkezett az internacionalista légió két magyar zászlóaljja, de csak akkor, amikor egyik ezred sem tartózkodott már a helyszínen. Ennek következtében a magyar internacionalisták egyedül fogták fel az Emba elleni támadást. Hősiesen harcolva az állomásig vonultak vissza, ahol a légió többi zászlóaljával, valamint a koluzajevi osztag és a dolgobuscinszki ezred harcosaival megszervezték a védelmet. Az állomáson több mint 30 katonai szerelvény állt, melynek megmentése élet-halál kérdése volt a vörös csapatok számára. Az állomás védelmét biztosító orosz, közép-ázsiai és internacionalista egységek harcosainak hősiessége, kitartása és önfeláldozása, a különböző országok hősfiainak nemzetközi összefogása azonban bevehetetlen gránitfalat állított az állig felfegyverzett, tüzéséggel is támogatott fehérkozák csapatok támadása elé.⁶³ Ezekben a harcokban a III. Internacionáléről elnevezett légió több mint 30 harcosa halt hősi halált.

Hősiességéért több harcost tüntettek ki, köztük Kligár József géppuskást, aki egy vagon ablakából kaszabolta az ellenséget, valamint Tul Rudolfot, a hős lovas összekötőt, akit szolgálat közben mellsérülés ért, sebesülten vágatott a parancsnokig, s az üzenetet átadva ájultan zuhant a földre.

E harcok után átcsoportosították az erőket, újabb erősítés is érkezett. Itt vették be az újonnan szervezett 1. orenburgi összevont ezredet, melynek kétezer internacionalista harcosa volt.⁶⁴ A júliusi harcokban részt vett az 1. orenburgi, a dolgobuscinszki ezred, a III. Internacionáléről elnevezett légió, a Taskentből nemrég érkezett két menetszázad, melynek sorai között sok Buharából, Szamarkandból és más városokból érkezett internacionalista volt.

Ezen az arcvonalon harcolt a II. internacionalista zászlóalj is, melynek politikai biztosa Vercsipah Gyula, század politikai vezetői pedig Galántai János, Timár Frigyes, Glic Antal és Erdődi Rezső voltak. A II. tüzérosztag politikai kommisszárja Vencel Pál volt.⁶⁵

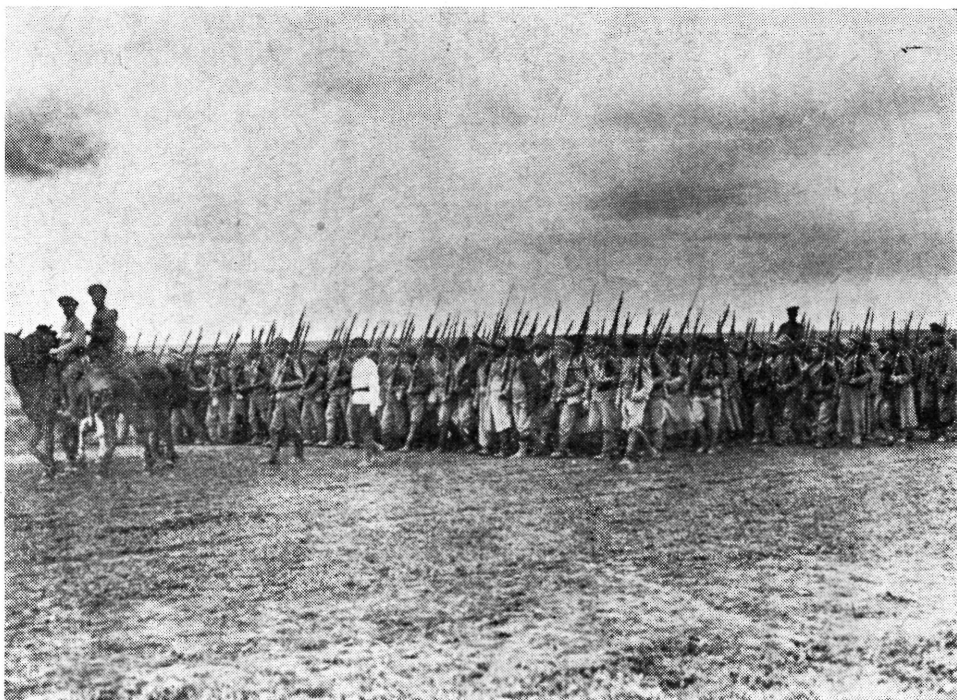
A július 24-én a Szaljonnaja állomás ellen folytatott harcokra A. Zsukov, a légió volt parancsnokhelyettese, így emlékezik vissza: „Az ellenség különösen a baloldali szárnyra gyakorolt erős nyomást, de méltó ellenállásban, és jelentős visszaütésben volt részük... melynek következtében az internacionalisták 2 géppuskát, több harcost és tisztet ejtettek foglyul... az ellenség általános támadásba ment át az egész front vonalán... ennek következtében a jobb oldali szárny megtorpant, majd határozott visszavonulásnak indult. A III. Internacionáléről elnevezett légió, magára vonva az ellenség főcsapását, hősiesen fedezte

62 Oktyabrszkaja szocialisztyicseszskaja revoljucija i grazsdanszkaja vojna v Turkesztanye Taskent, 1957. 380. o.

63 VHKA 7203. f., 2. o., 3. e. h., 431–432. l.

64 Bojevoje szodruzsesztvo trudjascsihszja zarubezsnihsz sztran sz narodami Szovjetszkaj Roszsziji (1917–1922). Moszkva, 1957. 404. o.

65 VKHA 138. f., 1. o., 106. e. h., 81. l.



A II. internacionalista ezred a Keleti Fronton, 1919

a többi csapatok visszavonulását... csak az internacionalisták kitartása mentette meg az osztagok maradványait...⁶⁶

A csapatoknak az Aral-tóig kellett visszavonulniuk. A helyzetet csak az mentette meg, hogy a keleti arcvonalon harcoló vörös egységek sikereket értek el, és ezzel megakadályozták, hogy a fehérkozákok egyesüljenek Gyenyikin hadseregével, az I. hadsereg pedig felszabadította Ileck várost és támadásba ment át Kolcsak déli hadserege ellen.

Az V. hadsereg augusztus elején felszabadította Troickot, Kolcsak déli hadseregének fő bázisát. Ily módon a Bjelov vezette fehér déli hadsereg háta fedezetlenül maradt. Bjelov tudta, hogy az Aral-tó elfoglalása révén, Hiván és Buharán keresztül, egyesülhet a fehér, illetve az angol intenzív csapatokkal. Ezt azonban tudta a Vörös Hadsereg parancsnoksága is, ezért megerősítették a védelmi vonalakat, újabb egységeket vetettek be ezen arcvonalszakaszon és újabb harcosokkal erősítették meg az egységeket. Sok internacionalista is érkezett ekkor, pl. az I. orenburgi ezredbe Taskentből Jakab János vezetésével egy századnyi magyar.⁶⁷ Sok internacionalista érkezett az I. taskenti őrzászlóaljjal és az I. turkesztáni műszaki zászlóaljjal is.

A szamarkandi, buharai és Golodnaja Sztjep-i területen lévő külföldi kommunistákból és volt hadifoglyokból ekkor szerveztek internacionalista ezredet.⁶⁸

66 Uo. 28 361. f., 3. o., 569. e. h., 20. l.

67 Uo. 25 859. f., 1. o., 40. e. h., 139. l.

68 Uo. 15. o., 37. e. h., 88. l. és Üzbég SZSZK Közp. All. Arch. R-17. f., 1. o., 1188. h., 21. l.

Az aktyubinszki arcvonalon sok internacionalista töltött be felelős katonai posztot; Sipkó Lajos a front főparancsnok-helyettese volt, Fremó Gyula pedig a Forradalmi Katonai Tanács tagja. A főparancsnok testőrsége majdnem teljes egészében internacionalistákból állt. Az összekötő osztagban 51 internacionalista volt, ugyancsak sok szolgált a parancsnoki szakaszban is. Az 1. lovasezred parancsnokságán 63, a főhadiszálláson 55 internacionalista volt. Az internacionalisták pártcsoportjának vezetője Teichner elvtárs volt.

A nagy, s egyben végső harcok 1919. augusztus 29-én robbantak ki; az ellenség bevetette minden erejét. A fehérkozákok támadásai hullámokban követték egymást. Úgy látszott, hogy a hősiezen harcoló vörösgárdisták a túlerővel szemben nem állják a nagy nyomást, reggelre azonban a kolcsakisták sorai demoralizálódtak. Ennek a magyarázata abban rejlett, hogy azok a parasztok, akik Kolcsakék kényszermozgósítása révén kerültek táborukba, szembe kerülve a vörösgárdista egységekkel, százával adták meg magukat.⁶⁹ Az ellenség — miután megriktultak sorai — megtorpant, majd pánikszerű menekülésbe kezdett, a szétrombolt utakon azonban lehetetlen volt üldözésük.

Ezekben a harcokban különösen a műszaki alakulatok harcosai és munkásai tűntek ki, akik legtöbbször tüzérségi tűz közepette hozták helyre a megrongált vasúti síneket és utakat, biztosítva a katonai szerelvények továbbjutását. Féjas Benő ács, magyar internacionalista, Tuguz állomás körül, ahol a kolcsakisták felrobbantották a hidat, 36 óras megfeszített munkával, az ellenség állandó tüzelése közben, több órán át egy huzalon függve, helyrehozta a megrongált hidat, s így biztosította a katonaszerelvények továbbjutását.⁷⁰

A vörös csapatok, Frunze parancsnoksága alatt, kiverték az ellenséget Ber-Csogur állomásról, majd szeptember 13-án Mugodzarszckaja állomásnál egyesültek az 1. forradalmi hadsereggel.⁷¹ Megvalósult a régi álom: felszabadult a Turkesztánba vezető út, Turkesztán végleg egyesült Szovjet-Oroszországgal, megszűnt az aktyubinszki arcvonal.

Az orosz az üzbég, a türkmén, a tadzsik, a kazah, a tatár és más nemzetiségű vörös csapatok, valamint az internacionalista harcosok véráldozata nem volt hiábaváló.

Csanisev, az I. tatár brigád komisszára, leírja, milyen hallatlan nehézségek árán érték el a vörös csapatok a győzelmet: „A harcosok és parancsnokok mezítláb harcoltak, hiszen a régi lábbeli már régen elszakadt... A harcosokat és parancsnokokat tífusz tizedelte. Némely ezred személyi állományának 50—60⁰/₀-a beteg volt, sokan haltak meg.”⁷²

Az Orenburg elfoglalásáért vívott harcokban nagy hősiességet tanúsított a Varga Gyula parancsnoksága alatt levő 216. internacionalista ezred, melyben kb. 800 magyar internacionalista szolgált; a 4. század 191 harcosa közül 187 volt magyar. A Turkesztáni Területi Bizottság jelentése szerint az aktyubinszki arcvonalon 400 internacionalista halt hősi halált.⁷³ A harcok befejeződése után a különböző egységeket a Kaspin túli, a ferganai és a szemirecsji arcvonalra irányították át. A helyi munkásokból és parasztokból szervezett egységeket felozlatták, a harcosok visszatértek a békés termelőmunkához.

Az antant ebben az időben kezdte meg második hadjáratát Szovjet-Oroszország ellen, s ezért a Kolcsak déli hadserege fölött aratott végleges győzelem le-

69 VHKA 138. f., 1. o., 144. e. h., 172. l.

70 Uo. 62. e. h., 470. l.

71 Frunze Válogatott művei. Moszkva, 1957. I. k., 237—238. o.

72 Oktyabrszckaja szocialiszticeszckaja revoljucija... 247—248. o.

73 MLI. Üzbég Fil. Arch. 60. f., 4. o., 37. e. h., 7. l.

hetővé tette, hogy az 1. hadsereghez tartozó egységeket más fontos harci feladat megoldására irányítsák.

Az aktyubinszki arcvonalon aratott győzelem lényegesen hozzájárult az ország gazdasági helyzetének megjavításához, hiszen az orszki és az aktyubinszki területről betakarított gabona enyhítette Turkesztán, Szovjet-Oroszország és a nyugati arcvonal kenyérhiányát.

A központtal való kapcsolat megteremtése, az onnan érkező segítség, valamint az aktyubinszki arcvonalról átcsoportosított vörös csapatok nagyban hozzájárultak Turkesztán többi arcvonalain is a hadisikerek, majd a győzelem kivívásához.

Szovjet-Turkesztán számára a legfőbb veszélyt az angol és amerikai imperializmus jelentette. 1918 nyarán az angolok közvetlen irányításával egyesítették az ellenforradalmi szervezeteket és széles kémhálózatot szerveztek. Az ellenforradalmi összeesküvések egész sorozata indult meg.

Az 1918. június 17-én Ashabadban kirobbantott fegyveres felkeléssel kezdődött meg a harc a Kaspin túli területen, és váltakozó eredményekkel 1920. februárjáig tartott.⁷⁴

A terület felszabeditása után az itt harcolt egységeknek csak egy része maradt helyben, hogy segítséget nyújtson a lakosságnak a lerombolt népgazdaság helyreállításában, más részét átirányították a ferganai és a szemirecsji arcvonalra.

Az antant 1. és 2. hadjáratának időszakában, a polgárháború legnehezebb évében, a turkesztáni osztályharc egyik legélesebb megnyilvánulási formája a baszmacsok harca volt a szovjethatalom ellen.⁷⁵ A baszmacs mozgalmat 1917 végén szervezte meg a muzulmán papság, és harckukat a muzulmán vallásért folytatott harcnak tüntették fel. Szociális bázisát Közép-Ázsia megdöntött uralkodó osztályainak maradványai, a feudális urak, a bájok, bégek, a száműzetésből visszatért bűnözők, a nemzeti burzsoázia jelentették, akikhez később csatlakozott az orosz fehérgárdisták által vezetett „paraszthadsereg”.

A baszmacsok soraiba azonban bekerültek szegényparasztok (= dehkánok) is, akik a földkérdés megoldatlansága és a régi feudális-patriarchális maradványok kényszere miatt álltak szemben a szovjethatalommal. A bájok, a bégek a lakosságnak mindössze 10%-át tették ki, de a földeknek több mint 50%-ával rendelkeztek. Itt a földtulajdon egyben a víz tulajdonát is jelentette. Ferganának ebben az időben több mint 2 millió lakosa volt, akik közül mindössze 0,6% volt munkás. Igen kedvező volt a baszmacs mozgalom szempontjából, hogy Fergana az emír vezette Buharával volt határos, ahonnan rendszeres segítséget kapott.

A mozgalom vezetői és a papság, a mullák, nagyon jól kihasználták a dehkánok vallási és nacionalista előítéleteit, gyakran pedig az eladósodott dehkánokat adósság fejében kényszerítették a baszmacs egységek soraiba. Terrorizálták a lakosságot, borzalmasan megkínózták és meggyilkolták a párt- és szovjet-funkcionáriusokat. Különös kegyetlenséggel üldözték a nemzetiségi kommunistákat. A baszmacs mozgalmat az angol—amerikai imperializmus támogatta, vezetői az angol, a francia vagy az amerikai kémszolgálat titkos ügynökei voltak.

A ferganai arcvonal legfőbb sajátossága abban rejlett, hogy nem alakult ki meghatározott arcvonal. A baszmacsok eleinte éjjel, váratlanul zúdultak le a hegyekből és az ellenállástól függően, ugyanilyen gyorsan el is tűntek. Harci módszerük Fergana földrajzi, szociális helyzetéből adódott. Ezt a harci módszert

⁷⁴ Sziklai Sándorné: Magyar internacionalisták a Káspin túli arcvonalon (1918. június—1920. március). *Hadtörténelmi Közlemények* 1967. 2. sz. 261—301. o.

⁷⁵ MLI. *Uzbég Fil. Arch.* 60. t., 1. o., 205. e. h., 1—10. l.

eleinte nem ismerték fel a vörösgárdista egységek s ezzel magyarázható, hogy nem nagy sikerrel vívták a harcot ellenük.

1918. február elején a Vörös Gárda osztagai leverték a „kokandi autonómiát” s ezért Irgas és a többi vezető hozzáfogott a baszmacs egységek átszervezéséhez. Február 1-én Fergana területén a Turkesztáni Népbiztosok Tanácsa kihirdette a hadiállapotot.⁷⁶ 1918 nyarán Irgas egyik helyettese, Madamin bég, aki hamarosan a baszmacs mozgalom vezérévé vált, támadásba lendült Fergana nyugati részén. Támadásának sikere nyomán újabb és újabb baszmacs egységek keletkeztek Fergana különböző részein: az Alaji völgyben és a Pamír előhegységében, főleg Hal-Hodzsa irányítása alatt.

A Vörös Gárda egységei az 1918-as esztendőben sok harcot vívtak a baszmacsok ellen, melyek kudarccal végződtek. A kudarc oka a szervezetlenség; ekkor még nem voltak Ferganában reguláris egységek, nagy volt a felkészületlenség, nem ismerték a baszmacsok harci taktikáját és le is becstelték az ellenük folytatott harc jelentőségét. A baszmacsok győzelmének súlyos következményei voltak.

1918 végére a Vörös Gárda osztagaiban 8000 harcos volt, de ezen kívül önvédelmi osztagok is alakultak. Ferganában a Vörös Gárda, majd a Vörös Hadsereg soraiban nagyon sok volt hadifogoly internacionalista harcolt.

A szocialista forradalom győzelmének napjaiban szervezték azokat a kokandi egységeket, melyeknek sok magyar internacionalista tagja volt. Ez az egység harcolt a „kokandi autonómia” leveréséért és részt vett a későbbi harcokban is. 1918. márciusában a kokandi osztag 2. századában 51 magyar szolgált, köztük Snozek Pál, Magyar Béla, Simonyi, Koch, Cöndör Pál, Teichner és mások.⁷⁷ Ez az osztag egyesült később az 1. turkesztáni ezreddel és harcoltak az aktyubinszki és a Káspin túli arcvonalon is.

1918 tavaszán Kokandban két internacionalista harci osztagot szerveztek. 1919 nyarán a ferganai arcvonalon harcoló vörös katonák összlétszámának 40—45⁰/₀-át internacionalisták tették ki.

1918. augusztusában Ferganában a kizil-kijai bányában 4000 munkás dolgozott, 2000 volt hadifogoly. A kizil-kijai bolsevik párt a bányamunkásokat három váltásba osztotta be, ezek egyike állandóan a bányát körülvevő védősáncokban helyezkedett el, de maguk a bányászok is úgy mentek le a bányába dolgozni, hogy állandóan magukkal vitték fegyvereiket és szükség esetén, a munkát abbahagyva, harcba bocsátkoztak a támadó ellenséggel. A bányának volt lovasosztága is, amely állandó harcban állt a baszmacsokkal. A kizil-kijai bányászok — köztük a volt hadifoglyok is — emellett őrszolgálatot teljesítettek a városban és egész környékén. A munkásokból szervezett vörösgárdista osztagok állandó harci készenlétben álltak.

Nagy jelentősége volt annak a határozatnak, amelyet a Turkesztáni Népbiztosok Tanácsa 1918. november 11-én fogadott el arról, hogy a Vörös Hadsereg reguláris csapatait küldi Ferganába a baszmacsok elleni harcra.⁷⁸ Ez a legfőbb magyarázata annak, hogy 1918 végétől megindult a sikeres támadás. A legnagyobb ütközet a csimioni olajbánya védelmében folyt, amikor is a vörös egységek 1918. november 7-én visszaverték Madamin bég, Kursir-mat és Hal-Hodzsa egyesített támadását és megvédték az olajbányát. A másik győzelmet a vörös-

⁷⁶ *Nasa Gazeta* 1918. február 19. sz.

⁷⁷ *Snozek Pál* Taskentben élt magyar internacionalista visszaemlékezése (saját gyűjtés) és *I. Sz. Szolugubov*: *Inosztannije kommunyiszi v Turkesztanye*. Taskent, 1961. 105. o.

⁷⁸ Üzbég SZSZK Közp. All. Arch. R—25. f., 1. o.; 31. e. h.; 72. l.

gárdista osztagok november végén Dzalal-Abad körzetében aratták. Mindkét harcban részt vettek a magyar internacionalisták is.

A volt hadifogoly munkások egyik szervezője a csimioni olajfeldolgozó iparban Bakó Emil magyar munkás volt, aki itt lépett be a kommunista pártba és itt választották be a munkások tanácsába.⁷⁹

Kizelkében, a köszéniparban, a munkások 85%-át hadifoglyok tették ki. Mindannyiukat mozgósították: nappal dolgoztak, éjjel pedig katonák voltak és szükség esetén harci feladatokat teljesítettek. Egész Ferganára ez volt a jellemző: minden munkás munkapadja mellett ott állt a fegyver, baszmacs támadás idején azonnal fegyvert fogtak és harcba bocsátkoztak. Erre elkerülhetetlenül szükség volt, mert olyan váratlanul, szinte lavinaszerűen zúdult le a hegyekből a baszmacs egységek támadása, hogy akkor azonnal cselekedni kellett. Éppen ezért nagyon nehéz számot adni a ferganai arcvonalon harcoló magyar internacionalisták pontos létszámáról.

1919 elején a baszmacs egységek újabb erősítést kaptak. 1919. januárjában, az Oszipov-féle taskenti ellenforradalmi lázadás leverése után, nagyon sok ellenforradalmár menekült a baszmacsokhoz,⁸⁰ akik ily módon annyira megerősödtek, hogy már világos nappal is támadást kezdtek a városok ellen.

A szovjethatalom egy sor intézkedést volt kénytelen hozni a Ferganában levő vörös csapatok megerősítése érdekében. Többek között 1919. február 25-én Ferganában kihirdették a hadiállapotot,⁸¹ melyet a baszmacsok teljes likvidálásáig fenntartottak.

Egész Fergana felfegyverzett táborrá változott. A proletariátus élharcosai, az olaj- és bányamunkások, önvédelmi osztagokat szerveztek. Minden munkás rendelkezett fegyverrel, rendszeresen dolgoztak, szükség esetén pedig abbahagyták a munkát, fegyvert ragadtak, és harcoltak a támadó baszmacsok ellen.

1919. április elején a baszmacsok Madamin bég vezetésével kezdtek nagyobb méretű támadást a Vörös Hadsereg egységei ellen. Ez az időpont egybeesett az antant első hadjáratával. Különösen éles harcok folytak Namangán, Kokand, Andizsán, Margelán és Dzalal-Abad ellen. Ezeket a támadásokat egyidőben hajtották végre.

Április elején a baszmacsok elfoglalták Namangán óvárosát és borzalmas pogromot rendeztek.⁸² Ennek a híre hozzájárult ahhoz, hogy sokan otthagyták a baszmacsok soraikat. Ez az ütközet végül is a Vörös Hadsereg fényes győzelmével és a baszmacs seregek súlyos vereségével végződött. Április 11-én Kokand és Szerovo állomás között bekerítették a Madamin bég és az Oszipov vezette egységet, és javarészt megsemmisítették. Több mint ezer baszmacs holtteste maradt a harcmezőn.

A Vörös Hadsereg Konovalov parancsnoksága alatt működő osztaga, melyben sok magyar internacionalista harcolt, Os és Dzalal-Abad körzetében aratott győzelmet a baszmacsok felett.⁸³ Az andizsáni és osi szakaszon harcolt két internacionalista osztag is, melyekből később a Karl Liebknecht nevét viselő lovassági ezredet alakították, melynek parancsnoka Kuzselo cseh internacionalista, helyettese a magyar Vrabec Miklós, az egyik század parancsnoka Béres János, a másik századé pedig Valah Pál volt.⁸⁴

79 A. I. Zevetjev: i. m. 221. o.

80 Sziklai Sándorné: i. m. 277–278. o.

81 VHKA 149. f., 81. e. h., 103. l.

82 Uo. 69. e. h., 1. l.

83 Uo. 116. l.

84 Uo. 110. f. 3. o., 952. e. h., 38. l.

A szétvert baszmacs egységek egy része Oszipov vezetésével Buharába vonult vissza, más részük pedig szétszóródott Fergana hegyei között.

A győzelemnek óriási politikai jelentősége volt: Ferganában megerősödött a szovjethatalom és megnőtt a Vörös Hadsereg tekintélye. A baszmacsok veresége azt eredményezte, hogy az általuk megfélemlített lakosság a Vörös Hadsereg sikerei láttán egyrészt segítséget nyújtott az elrejtőzött baszmacsok felderítésében, másrészt pedig jelentkeztek a vörösgárdista egységekbe. Áprilistól újabb munkásosztagok alakultak, pl. a saarihanszki internacionalista osztag.⁸⁵ Hősieségükkel különösen kiemelkedtek a következő egységek: a kokandi kommunista zászlóalj (400 fő), a 300 főt számláló andizsáni kommunista pártduzsina és a csimioni harci osztag, amelyben sok magyar internacionalista szolgált.

1919 nyarán Fergana sok körzetében helyreállt a béke. A ferganai arcvonal 1919. augusztusában létrehozott Forradalmi Katonai Tanácsa hatalmas szervezési munkába kezdett: egymás után alakultak a Vörös Hadsereg újabb egységei. Ekkor alakult meg az 1. ferganai lovasezred.⁸⁶ Ehhez csatolták a III. Internacionáléről elnevezett ezredet, melynek többségét magyarok tették ki.

1919. szeptember 1-én Madamin bég és Monsztrov tábornok, a „paraszthadsereg” parancsnoka, aláírták a megállapodást, melynek alapján létrejött a muzulmán bájok, a mullák, az orosz kulákok és a fehérgárdisták egységes frontja.⁸⁷ Ezzel az egyesült ellenforradalmi banda harcosainak száma többszörösen felülmúlta a Vörös Hadsereg Ferganában levő harcosainak számát. Az egyezmény után általános támadásba kezdtek a ferganai ellenforradalmárok. Elfoglalták Os városát, majd megindultak Andizsán, Szkobeljev és Namangán irányába.

A szovjethatalmat Ferganában halálos veszedelem fenyegette. A Kommunista Párt felhívással fordult a dolgozókhoz, a vörösgárdistákhoz. A munkások tömegesen jelentkeztek a Vörös Hadseregbe. E nehéz időkben is a kommunisták álltak az élen. Voltak városok, ahol az egész pártszervezet, a pártvezetőséggel az élen, pártduzsínákat alkotva ment az arcvonalra.

Szeptember 10-én elkekeredett harcok kezdődtek Andizsán város környékén. A Turkesztáni Forradalmi Katonai Tanács határozata értelmében a Káspin túli arcvonalról Andizsánba irányították Turkesztán egyik legképzettebb, legharcdeztettebb és legjobban felszerelt egységét, a Ginzburgról elnevezett kazáni ezredet, melyhez ebben az időben több mint 300 internacionalista tartozott. A kazáni ezred egyesült a Szafonov-egységgel és a Kuzselo vezette internacionalista ezreddel. Andizsán belső védői és a kívülről érkezett egységek harcának következtében a vörös egységek győztek. A győzelem eloszlatta a baszmacsok verhetetlenségének legendáját. A Vörös Hadsereg egységei szeptember 26-án visszafoglalták Os városát, szeptember 30-án pedig Dzalal-Abadot. Ezekben a harcokban is részt vettek a kazáni ezred harcosai. E harcokban tanúsított hősieségéért kapta meg a kazáni ezred a harci Vörös Zászló Érdemrendet, melyet az ezred minden tagjának joga volt viselni.⁸⁸

1919 végén—1920 elején a baszmacsok ellen vívott kisebb-nagyobb harcok mind a Vörös Hadsereg győzelmével végződtek. E győzelmek következménye volt, hogy 1920. januárjában és februárjában a Vörös Hadsereg megindíthatta második nagy hadműveletét a baszmacsok ellen. 1920. február közepén lényegében majdnem egész Ferganát megtisztították az ellenségtől. 1920. márciusá-

⁸⁵ Uo. 24. l.

⁸⁶ Uo. 25 859. f., 1. o.; 13. e. h., 340. l. és 268. f., 1. o., 115. e. h., 430. l.

⁸⁷ A. I. Zevcljev: i. m. 366. o.

⁸⁸ VHKA 5019. f., 1. o., 27. e. h., 335. l.

ban a turkesztáni arcvonal Forradalmi Katonai Tanácsa bejelentette, hogy lecsendesedett az örökkön lázongó és háborgó Fergana.⁸⁹

1920 nyarán ugyan újra felélénkültek a harcok, de ezek is a Vörös Hadsereg győzelmével végződtek, és 1920. december végére lényegében Ferganában is befejeződött a polgárháború.

A ferganai arcvonalon is hősiesen megállták helyüket az internacionalistákból, többek között magyarokból álló nemzetközi egységek. A polgárháború idején, különösen 1919—1920 elején, a Ferganában harcoló egységek 40—45⁰/₀-át internacionalisták tették ki. Nagy jelentősége volt annak a munkának is, amelyet a bányákban és az olajiparban végeztek a magyar szakmunkások. Ezek a munkások, mint már említettem, egyben harci feladatokat is megoldottak.

Az internacionalisták harca, a munkában való helytállásuk, a népgazdaság helyreállítása területén végzett kimagasló munkájuk kivívta Fergana dolgozó népének megbecsülését és elismerését. Ugyanilyen hősiességgel vették ki részüket az internacionalisták s szemirecsji arcvonalon a fehérkozások és 1918 elején, majd 1920 végén a Buharai emirátus ellen vívott harcokban.

A turkesztáni területi pártbizottság lapja⁹⁰ meleg szavakkal emlékezik az internacionalisták hősi harcaira, a proletárnemzetköziség e ragyogó példáira:

„Az orenburgi front, Ashabad, Fergana tudna sokat beszélni azokról a megpróbáltatásokról, azokról a szenvedésekről, amelyeket azok szenvedtek végig, akik meglátták az orosz proletáriátus gigászi küzdelmében a lényegét, a nemzetközi proletáriátus felszabadításáért folytatott harcot, meglátták és levonták belőle a következményeket. A különböző nemzetiségű proletárok vére egy patakba folyt össze a messzi kelet kietlen homoksivatagjain és a sztyeppék lettek tanúi ama lélekfelemelő bizonyítéknak, hogy a világ proletárjai egymásra talál-
tak...”

⁸⁹ A. I. Zeveljev: i. m. 551. o.

⁹⁰ Vörös Újság (A Külföldi Munkások és Parasztok Kommunista Pártja Turkesztáni Területi Bizottságának lapja.) Taskent, 1921. január 22. 2. sz